

lasként néhány bravúr: kontyal, kalappal (562.), farkas kaszája (617.), ziros tasko (626.), babica (685). Nagyon nagy hasznát vehetjük azoknak a jegyzeteknek, amelyekben a szövegkiadó a kínálkozó szövegpárhuzamok, utalások, szövegek közötti kapcsolatok valószínűségére hívja fel a figyelmünket.

Osszefoglalásul megállapíthatjuk: a kötet izgalmas életutakat, elgondolkodtató, gyönyörködtető, helyenként mulattató szövegeket kínál a mai olvasónak. Irodalomtörténeti szempontból a XVII. század végének jelentős darabját emeli be látókörünkbe. Ha a jelen kötetet együtt olvassuk az RMKT utóbbi köteteinek anyagával, nyilvánvalóvá válik, hogy a magyar nyelvű verses szövegeket a XVII. század végén már gazdag intertextuális fonadék kapcsolja egymáshoz. Kialakulatlan és felemás módon ugyan, de működni kezdenek az irodalmiság bizonyos intézményei is; kialakulnak a szerzők és az olvasók egymás közötti kommunikációinak médiumai és konvenciói. A kiszélesedő irodalmi nyilvánosság kezd felépíteni egy lassan kánonná szerveződő irodalmi korpuszt, melynek fő csomópontjait elsősorban a nyomtatásig eljutott antológiák és szerzői kötetek képezik. Mára az is jól látható, hogy – szemben a Gyöngyösi István hatástörténeti hegemoniáját tételező Arany János-i koncepcióval és az ő nyomán megszilárduló irodalomtörténeti konszenzussal – az 1660-tól az 1710-es évekig terjedő időszak költészeti diskurzusában mindvégig jelen van a Zrínyi által kimunkált poétikai modell, és hogy az *Adriai tengernek Sirenaia* igen komoly, intertextuálisan is megragadható hatást gyakorolt a korszak versszerzőire.

ORLOVSZKY GÉZA

Jászberényi József: „A Sz:SOPHIA’ Templomában látom én felszentelve NAGYSÁDAT”

A felvilágosodás korának magyar irodalma és a szabadkőművesség

Vannak, akik már régóta hangsúlyozzák, hogy nem, illetve nem teljesen érthető a magyar XVIII. század némely művelődés- és irodalomtörténeti eseménye a szabadkőművesség eszméjének a tudományos diskurzusba történő bevonása nélkül. Ezért mindjárt az elején kijelentem, hogy Jászberényi József könyvét bizonyos fenntartásaim – amelyekért jórészt a szerző nem okolható – ellenére is fontos, irodalom- és művelődéstörténeti szempontból is hiánypótló munkának tartom.

Több, mint hatvan évvel ezelőtt jelent meg utoljára hasonló tematikájú könyv (Jancsó Elemér, *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században*, Cluj, 1936). A kutatást később sok minden akadályozta. Egyrészt ideológiai, politikai okokból nem volt egyszerű az éppen betiltott mozgalom történetével foglalkozni, hiszen az aktuális (kultur)hatalomnak bizony kínos lett volna, ha a számára egyébként különböző okokból fontos korszak túlságosan a szabadkőművesek „befolyása” alá kerül. Másrészt praktikus okokból nehéz a téma kutatása: a források jelentős része a legenda szerint egy eltévedt szovjet gránát áldozata lett. Ahogyan Jászberényi is említi, immár több, mint két évtizede tudható, hogy fennmaradtak a legjelentősebb szabadkőműves levéltár, az ún. dégi levéltár másolt iratai. Nem tartom elfogadhatónak és nem tudok rá indokot még

csak kitalálni sem, hogy az anyag mindmáig nem kutatható. A magyar és valószínűleg nemzetközi művelődéstörténet számára is oly fontos forrásanyagot nem lehet a tudományos kutatás elől elzárva tartani. Zárolt anyagok tizenhárom éve nem léteznek.

Harmadrészt nehezíti a kutatást – vagy talán inkább érdekesebbé teszi – az a tény, hogy titkos társaságról van szó. Ez a titkosság vagy elkülönülni vágyás más társaságtípusokkal szemben nyilvánvalóan a nyelvhasználatban is megvalósul. Nyilvánvalóan, mondom, hiszen egészen biztosan nem állíthatom. Jászberényi József könyvének alapvető újítása, hogy kísérletet tesz ennek a nyelvhasználatnak a rekonstruálására, majd ezt keresi – megsokszorozva így a művek lehetséges értelmezéseinek számát – az immár bizonyítottan szabadkőműves írók írásaiban. Már Jancsó is hasonló kérdésre kereste a választ, tudniillik „hogymiben állott íróink szabadkőműves tevékenységének hatása az akkori magyar irodalom fejlődésére”. (Jancsó, *i. m.*, 89.) Ő a források ismeretében jut erre a kiindulási pontra („[m]indenütt tényekből és adatokból indulunk ki és a bizonytalan értékű feltevések mellőzéseivel csupán a tudomány adta lehetőségek keretén belül fogjuk a rendelkezésünkre álló nyersanyag szintézisét elvégezni.” [Uo.]), Jászberényit részben a kényszer, részben munkájának komoly elméleti megalapozottsága vezeti hasonló következtetésekre. Persze, hogy hogyan lehetséges ennek a nyelvnek a „megkonstruálása”, az éppen a titkosság miatt nyugtalanító problémákat vet fel, de erre még visszatérek az adott fejezet bemutatása kapcsán.

Mint azt az Európa nyugati felén immár több, mint húsz éve folyó rendszeres intézménytörténeti kutatások is bizonyítják, a XVIII. századot joggal nevezhetjük a különböző titkos vagy kevésbé titkos társaságok századának. Ha elfogadjuk az adornoí értelemben vett zárt és nyitott társadalom ellentétpárt, akkor könnyen érthetővé válik néhány társaságtípus a ma felől nézve talán már kirekesztőnek tűnő titkos (zárt) jellege; és itt most nem csak a szabadkőművesekre gondolok. Mindenekelőtt nem a *profánok*, hanem az adott társadalom *politikai rendszere* ellen irányul a titokzatoság. Ez védi a társaságon belüli relatív szabad nyilvánosságot a kívüllág zárt rendszerével szemben. Minél inkább zárt a kívüllág társadalmi, politikai rendszere, annál inkább felértékelődik a titokzatoság, pontosabban a minél inkább titkos jellegű társaságok szerepe. Nyugat-Európában és a gyarmatokon rendkívül differenciált társadalomtípusok jönnek létre (hogy csak a legfőbb típusokat említsem: tudományos, önképző, közhasznú, patrióta), ezzel szemben Kelet-Európában ezek a szerepek már korántsem ilyen könnyen elkülöníthetők, vagy ha igen – mint például a század közepén alakult *Pressburger Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften* esetében –, szinte azonnal a szabadkőművesség gyanújába keverednek. Talán magyarázható a fentebbiekkel az a vitathatatlan tény, hogy térségünk újkori társadalmi fejlődésében a szabadkőművesség – éppen titkossága okán – kitüntetett szerepet játszott. A magyar vonatkozású források jelentős részének ismerete nélkül, de a nyugat-európai forráskiadások ismeretében állítható, hogy azokat az eszméket, filozófiai irányzatokat, társadalomkritikai megnyilvánulásokat, amelyeket a tudományos diskurzus egyértelműen a felvilágosodás fogalmával köt össze, először a titkos társaságokban, de mindenekelőtt a szabadkőműves páholyokban tárgyalták.

Valószínűsíthető – ezt majd csak a források ismeretében állíthatom biztosan –, hogy a felvilágosodás eszméjéhez köthető témákon kívül tárgyalásra kerültek a megújuló magyar nyelvvel és irodalommal kapcsolatos elméleti fejtegetések is. Sokkal érdekesebbnek tűnik, és ígéretesebb a Jászberényi József választotta kutatási irány, tudniillik a rekonstruált diskurzus nyomainak vizsgálata a kor irodalmi műveiben. Bizonyos szempontból

kényszerűnek neveztem ezt a döntést, és ez a kényszerűség véleményem szerint a munkájának első fejezetében lefektetett elméleti és kutatómódszertani elveiből következik. Miért is?

I. A történeti konstrukciók perspektívája

A – nevezzük így: elméleti – fejezet megírásának szerzői szándéka egy horizont megmutatása, „ahonnan” a munka további részeiben „szól” (5.). Ez két részből áll, egyrészt, és szerintem szándékai szerint mindenképp előtt, a recepcióesztétika elméleti, történeti bemutatásából, továbbá az ehhez kapcsolt, a történettudományt érintő elméleti fejtegetésekből. Célja a szerzőnek mindezzel az, „hogyan határozottabban kialakuljon bennem az az előfeltevés-rendszer, amely tudatosan vezetett a könyv megírása során” (11.). Őszintén megvallom, hogy nem kedvelem a manapság a szakmunkák elején gyakran feltűnő elméleti, vagy inkább elmélettörténeti bevezetőket. Véleményem szerint ma már bír a magyar irodalomtudomány olyan felkészültséggel, hogy a módszertani elvek s az irodalomelméleti háttér explicit kifejtése nélkül is felismeri azok alkalmazását az elemzések során. A fejezet számomra legérdekesebb pontja az egyszerűség kedvéért pozitivistának nevezett irodalom- és történettudomány bizonyos fogalmainak átértelmezésére tett kísérlet (15.). A következő fogalmakról van szó: *bizonyosság*, *valószínűség*, *hipotézis*, és ehelyett: *feltehető*, *elképzelt*. Mintha hierarchikus viszonyt hallanék ki az úgymond átértelmezett fogalmak mögül, holott ha a szerző számára – valószínűleg jogosan – a múlt csak nyelvként értelmeződhet, szó sem lehet fogalmi-bizonyosság hierarchiáról (különben talán a fogalmak sem értelmeződnek át). Nincs szükség továbbá a kortársak lehetséges véleményének diskurzusba vonására, hiszen ha a múlt nyelv, ami mindig az értelmezői jelenben *jön létre*, akkor ennek nincs értelme. Kényszerűségről írtam korábban, és ennek a kényszerűségnek talán az az alapja, hogy kevés az olyan magyar szabadkőművességhez köthető és kutatható XVIII. századi konkrét forrás, amellyel kapcsolatban fenntartás nélkül tudná használni a szerző az általa átértelmezett *bizonyosság* fogalmat. Ebben nem a szerző a hibás, viszont ez a szituáció – gyengítve a kezdő fejezet elméleti alapállását – felértékeli a *valószínű*, illetve *feltehető* kategóriába sorolható történelmi tények szerepét.

II. A történeti konstrukció

Nehéz megmondani, mikor kezdődik a szabadkőművesség története. Egy szabadkőműves – valószínűleg, talán – azt mondaná, hogy nem 1717-ben, sokkal korábban. A történész – talán – mégis ragaszkodna az 1717-es dátumhoz, vagy 1723-hoz, a *Törvénykönyv* megjelenésének időpontjához. Attól függ ez persze, hogy mit tekintünk szabadkőműveseknek. Egy társadalomtudományi módszertani eszköztárat mozgósítva leírható történelmi, társadalmi eseményt, vagy elfogadjuk a szabadkőművesek (?) és anti-szabadkőművesek (?) által oly gyakran emlegetett származtatást a világ kezdetétől fogva. Erre bizonyíték a titokzatosság, amely a hagyomány megőrzését szolgálja, amarra bizonyíték, hogy bizony néha feloszlatják a szervezetet. Egyesek a szövetség atemporális jellegét hangsúlyozzák, mások a kialakulás történelmi szükségszerűségét emelik ki. Jászberényi jogosan nem tesz kísérletet a szabadkőművesség fogalmának egzakt meghatározására, ellenben kimondva-kimondatlanul az atemporális jelleget tekinti irányadónak a lehetséges narratíva megalkotása során. Erre később még a rítusok leírásával kapcsolatban vizsgálatok, most csak annyit említenék, hogy a könyvében előforduló hivatkozott munkák között igen nagy számmal fordulnak elő azok a szabadkőműves tudósok által írt szak-

munkák, amelyek valamikor a XIX. század utolsó negyedében, illetve a XX. elején – tehát a magyar szabadkőművesség virágkorának idején – születtek.

Fontos ez a fejezet összefoglaló jellege miatt. Rokonszenves, hogy a szerző folyamatosan hangsúlyozza: ez csak egy lehetséges olvasata a történeteknek, szem előtt tartva azokat is, akik ebből a munkából szerzik első ismereteiket a szabadkőműves mozgalomról. Véleményem szerint meggyőzően építi fel azt a történeti konstrukciót, amely a relatív késői magyarországi kezdettől egészen a hihetetlenül gazdagnak tűnő kilencvenes évekbeli páholyéletig, sőt egy önálló magyar, az ún. *Draskovich-rendszer* kialakulásáig, virágzásáig, majd bukásáig vezet. Nem nevezném a XVIII. század végi magyar szabadkőművességet, mint a szerző teszi, korai szakasznak, inkább elsőnek. Véleményem szerint nem bizonyított semmilyen folytonosság a tiltás után a kiegyezést követő újrászerveződésig. Hogy egyáltalán erről az első szakaszról ismeretekkel rendelkezünk, az egyrészt valóban Festetich Lajos gróf érdeme, aki a még fellelhető iratokat összegyűjti dégi kastélyának levéltárában, de mivel az eredeti anyag valószínűleg megsemmisült, jelenleg a kutatók kénytelenek Abafi Lajos magyarul és németül is megjelent nagy monográfiájára, illetve Jancsó Elemér már említett munkájára támaszkodni. Mindketten még az eredeti levéltári anyag felhasználásával dolgoztak, sőt Abafi lemásoltatja az anyag egy részét. Ez a másolat – az eredetit Jancsó 160 kötetben körülbelül tízezer ívnyire becsülte – nem elérhető jelenleg a kutatók számára. Amíg ez nem hozzáférhető, nem lehet érdemben a magyar szabadkőművesség első korszakának történetével, szereplőivel foglalkozni. Ezért igen jelentős az eddig publikálatlan levelek közreadása.

A következőkben a szerző a szabadkőműves vagy szabadkőművességgel kapcsolatba hozható írókat vesz sorba. Bár a sorrendet néha nem értem – miért kerül Kölcsey és Berzsenyi például Kazinczy vagy akár Csokonai elé –, fontos a fejezetrész, hiszen itt találjuk a Jászberényi által felfedezett és már publikált, de most egy helyre gyűjtött, említett szerzők és a kőművesség kapcsolatát bizonyító vagy kizáró adatok sorát. Saját forrásait természetesen most is Abafi, Jancsó, H. Balázs Éva, és persze a kiapadhatatlan forrás: Kazinczy levelezésének adataival tudja kiegészíteni.

Érezhető, hogy kiket tekint kulcsszereplőknek, de talán mindenki közül kiemeli Horváth Ádám szerepét: „A dunántúli polihisztor, Horváth Ádám életét és gondolkodását alapvetően meghatározni látszik a szövetséggel való kapcsolat.” (52.) Horváth nem csupán a *Felfedezett titok* szerzőjeként válik fontossá, hanem azáltal is, hogy – mint azt a szintén elemzett, Kazinczyval folytatott levelezése bizonyítja – a szabadkőművesség betiltása után két évtizeddel még fontosnak tartja, hogy megfejtse és átírja azt a titkos iratcsomagot, amely gyakorlatilag elindítja a mozgalom felé, s amely az 1792-ben megjelent regényben fontos szerepet kap. Jászberényi egyébként meggyőzően, pontosabban meggyőzőbben bizonyítja Horváth szerzőségét is. Nem értem viszont, hogy az általa vizsgált kolozsvári példánynak miért kellene különböznie a budapestitől? Fontosnak tartom ellenben a kolozsvári példány *H. Ádám* bejegyzését, hiszen ez is azt bizonyítja, hogy a kortársak vagy akár még a kicsit későbbiek számára sem volt kérdéses a szerző személye. A regény 1988-as népszerű kiadását követnie kell egy immár a teljes szövege – tehát a valóban nagyon fontos imákat is – tartalmazó kritikai igényű szövegkiadásnak, de nem várathat magára az 1783-as titokzatos csomag alapján 1812-ben készült ún. *Biographia* kiadása sem. Ennek a szövegnek az ismerete nélkül nem rekonstruálható az a narratíva, amelyet a tagok a magyar szabadkőművesség első szakaszában vallottak szövetségükkel kapcsolatban, de elképzelhető, hogy az egyetemes szabadkőműves-kutatások szempontjából is különös jelentőséggel bírhat.

III. A jánosrendi szabadkőművesség szimbolikus nyelve mint diskurzus

A szerző már a fejezet elején leszögezi, hogy a „narratíva megalkotásánál kevésbé kell figyelembe vennem a temporalitást”, indokolva ezt azzal, hogy a kőművesség történelme során mindig igyekezett megóvni szimbolikus nyelvét. Az eljárással kapcsolatos, az olvasóban is felmerülő, és az utolsó fejezet elemzései szempontjából fontos kételyeit egy hosszabb lábjegyzetben taglalja. De ha nem vesszük is figyelembe a temporalitást, akkor sem jutunk sokra, hiszen nem lehetnek autentikus forrásaink a rituálékkal kapcsolatban. Feltételezhető, hogy a diskurzus sok-sok eleme kimarad a fejezetből, így azok az elemzés során sem alkalmazhatók. Mindannak ellenére, hogy szerintem a könyv legproblémásabb fejezetéről van szó – például Kiszely könyveit én nem tartom meggyőző forrásnak –, azt gondolom, hogy a szerzőnek mégis sikerült egy lehetséges konstrukciót felállítania, amelyet ki-ki kiegészíthet saját szépirodalmi, zenei stb. tapasztalataival, de amelyet érdemben csak az olyan dokumentumok képesek tovább gazdagítani, mint például a szerző által közölt német nyelvű nyomtatott kérdőív. A már említett lábjegyzetében utal Jászberényi a páholyokban használt nyelv problémájára is. Kezdetben a munka jórészt német, latin és francia nyelven folyt, később kezdett erősödni az igény a magyar nyelv használata iránt. Jó lenne, ha a bizonyára fennmaradt források alapján össze tudnánk hasonlítani az idő és (nemzeti) nyelv felett álló szimbolikus nyelv konkrét nyelvi megvalósulásait. És talán érdemes lenne bevonnai a kutatásba a nem magyar nyelven író bizonyítottan szabadkőműves szerzők szépirodalmi műveit is. Talán nem tévedek, ha azt gondolom, hogy ezek az összehasonlító elemzések hozzásegítenének magának a szimbolikus diskurzusnak is a rekonstruálásához, vagy talán ami még fontosabb: a megértéséhez is.

IV. Néhány korabeli mű vizsgálata a szabadkőműves diskurzus segítségével

A szerző az általa újrafelfedezett titok, a szabadkőműves diskurzus értelmezői horizontba emelésével sikeresen konfrontálódik – átértelmez, erősít – korábbi értelmezéseket. Talán túlságosan is nagy hangsúlyt fektet a konfrontálódásra, egy kicsit az az érzésem, hogy a fejezet inkább szól az elmélet alátámasztásáról, mintsem magukról az elemzésekről. Fontosabbnak tartottam volna a *Kelet* 2002/2–3-as számában megjelent Kármán-tanulmányát szerepeltetni ebben a fejezetben, mintsem a „kortársi regényolvasói horizont” megkonstruálását. Tisztában vagyok azzal, hogy a terjedelmi korlátok nem engedtek más műveket is az elemzésbe bevonnai, mégis úgy érzem, hogy az arányokat és súlypontokat másképp is el lehetett volna helyezni. A szerző az értelmezéseket maga is csak vázlatnak tekinti, mintának arra, hogyan lehet működésbe hozni az elemzés során kutatásának eredményeit. De talán éppen Horváth regénye figyelmeztet arra, mennyire nehéz az ún. szabadkőműves diskurzus alapján a művekhez fordulnunk (és persze szabadkőműves tematikájú irodalmi művet írni): a regény főszereplője nem lesz szabadkőműves, így minden, a kőművességgel kapcsolatos megfigyelése, leírása érvénytelen. Az, hogy mi az igazság, az úgylis csupán körön belül tudható meg. (Budapest, Argumentum Kiadó, 2003)

HEGEDŰS BÉLA